

परिघावरील आवाज, केंद्राचा संघर्ष: मराठी साहित्याच्या लोकशाहीकरणात बोलीभाषांचे योगदान आणि प्रतिकार

प्रा. प्रभाकर जे. जांभुळे

कला, वाणिज्य महाविद्यालय, येवदा, ता. दर्यापूर, जि. अमरावती, महाराष्ट्र,

सारांश:

बोलीभाषांचे मराठी साहित्यातील योगदान हे अनेकदा केवळ एका समृद्धीकरणाच्या प्रक्रियेपुरते पाहिले जाते. परंतु, ही भूमिका प्रमाणभाषेचे वर्चस्व (hegemony) आणि बोलीभाषा यांच्यातील सखोल सामाजिक-राजकीय संघर्षाला झाकून टाकते. हा शोधनिबंध असा प्रतिवाद करतो की, साहित्यातील बोलींचा वापर हे केवळ 'योगदान' नसून, तो प्रमाणभाषेच्या वर्चस्वाला दिलेला एक 'सक्रिय प्रतिकार' आहे, ज्याने साहित्याच्या आशयविशाला खऱ्या अर्थाने लोकशाहीवादी बनवले आहे. पोस्ट-कलोनियल सिद्धांत आणि भाषा समाजशास्त्रातील (उदा. बोर्हू, ग्राम्शी) संकल्पनांच्या आधारे, हा लेख बोलींनी प्रस्थापित साहित्य-प्रवाहाला (literary canon) सौंदर्यशास्त्रीय आणि राजकीय अशा दोन्ही पातळ्यांवर कसे आव्हान दिले, याचे विश्लेषण करतो. हा अभ्यास असा निष्कर्ष मांडतो की, हा भाषेअंतर्गत संघर्ष 'अंतर्गत वसाहतवाद'चे (internal colonialism) एक रूप आहे आणि एकाच भाषेतील भाषा-राजकारणाचे विश्लेषण करण्यासाठी एक नवी चिकित्सक चौकट प्रदान करतो.

मुख्य शब्द: बोलीभाषा, मराठी साहित्य, सांस्कृतिक वर्चस्व, प्रतिकार, साहित्याचे लोकशाहीकरण, अंतर्गत वसाहतवाद

भाग १: प्रस्तावना - भाषेचा आत्मा आणि साचा

१.१ नदी आणि तिच्या उपनद्या: एक रूपक आणि त्याचे नैसर्गिकरण

प्रमाणभाषा ही एका मोठ्या, संध नदीसारखी असते आणि बोलीभाषा या तिला येऊन मिळणाऱ्या चैतन्यमय, खळाळत्या उपनद्यांसारख्या असतात, हे रूपक मराठीच्या भाषिक वास्तवाला समजून घेण्यासाठी अनेकदा वापरले जाते. हे रूपक आकर्षक आहे, कारण ते बोलीभाषांमधील ऊर्जा आणि प्रमाणभाषेला समृद्ध करण्याची त्यांची क्षमता अचूकपणे टिपते. परंतु, हे रूपक नकळतपणे एका सामाजिक आणि राजकीय दृष्ट्या निर्माण झालेल्या भाषिक उतरंडीचे (linguistic hierarchy) 'नैसर्गिकरण' (naturalization) करते. वास्तवात, कोणती नदी 'मुख्य' बनावी आणि कोणत्या 'उपनद्या' बनाव्यात, हे पाण्याच्या प्रवाहाने नाही, तर सत्तेच्या प्रवाहाने ठरवले आहे. हाच सत्ता-संघर्ष या अभ्यासाचा केंद्रबिंदू आहे.

१.२ संशोधन समस्या: 'योगदान' की 'हस्तक्षेप'?

बोलीभाषांच्या साहित्यातील योगदानाचा अभ्यास हा अनेकदा सकारात्मक आणि वर्णनात्मक पद्धतीने केला गेला आहे. हे विश्लेषण महत्त्वाचे असले तरी, ते 'योगदान' या संकल्पनेमागे दडलेल्या सामाजिक-राजकीय ताणतणावांकडे दुर्लक्ष करते. किंबहुना, 'योगदान' ही संकल्पनाच मुळात समस्याप्रधान आहे. ती असे गृहीत धरते की एक 'केंद्र' (प्रमाणभाषा) आहे, जे स्थिर आहे आणि 'परिघ' (बोली) त्याला काहीतरी 'देतो'. हे मांडले नकळतपणे केंद्र-परिघ या सत्तेच्या संबंधालाच वैधता देते. याउलट, हा अभ्यास बोलींच्या भूमिकेकडे 'योगदान' म्हणून नाही, तर साहित्यिक क्षेत्राच्या (literary field) पुनर्निर्माणासाठी केलेला एक 'हस्तक्षेप' (intervention) किंवा 'दावा' (claim) म्हणून पाहतो. हा हस्तक्षेप कोणत्या संघर्षातून आणि प्रतिकारातून जन्माला आला, याचे विश्लेषण करण्याची एक मोठी पोकळी (research gap) सध्याच्या अभ्यासात दिसून येते.

१.३ मुख्य प्रतिपादन (Thesis Statement)

हा शोधनिबंध असा प्रतिवाद करतो की, मराठी साहित्याला बोलीभाषांचे योगदान हे केवळ स्थानिक रंग (local color) भरण्यापुरते मर्यादित नाही; तर ती एक मूलभूत, द्वंद्वात्मक प्रक्रिया आहे, जिने प्रमाणभाषेच्या वर्चस्वाला (hegemony) केवळ आव्हानच दिले नाही, तर त्याला सक्रिय प्रतिकार (active resistance) केला आहे; तिच्या अभिव्यक्तीच्या क्षमतांना समृद्ध केले आहे आणि साहित्याच्या आशयविशाला खऱ्या अर्थाने लोकशाहीवादी (democratize) बनवले आहे. या प्रक्रियेतून, बोलीभाषांनी केवळ साहित्यात प्रवेश मिळवला नाही, तर त्यांनी 'मराठी साहित्य' म्हणजे काय, याच्या एककेंद्रीय (monocentric) व्याख्येलाच आव्हान देऊन, त्याला अधिक बहुआवाजी (polyphonic) आणि बहुकेंद्रीय (polycentric) बनवले आहे.

१.४ लेखाची रूपरेषा

या प्रतिवादाची सविस्तर मांडणी करण्यासाठी, हा लेख प्रथम प्रमाणभाषेच्या चौकटीचे आणि तिच्या मर्यादांचे विश्लेषण करेल. यात प्रमाणभाषेचा उदय, तिचे 'राष्ट्र-राज्या'च्या संकल्पनेशी असलेले नाते आणि तिच्या साचेबंद स्वरूपाची चर्चा केली जाईल. त्यानंतर, बोलीभाषांनी साहित्याला दिलेल्या सौंदर्यशास्त्रीय योगदानाचा आणि त्यामागील 'अस्सलपणा'च्या राजकारणाचा शोध घेतला जाईल. पुढील भागात, बोलीभाषांनी साहित्याच्या आशयविशाला कसे अधिक लोकशाहीवादी आणि सर्वसमावेशक बनवले, याचे विश्लेषण केले जाईल, ज्यात दलित साहित्य आणि आंतरछेदीय अभिव्यक्तीचा विशेषत्वाने विचार केला जाईल. शेवटी, जागतिकीकरणाच्या व्यापक संदर्भात या सर्व मुद्द्यांचे संश्लेषण करून, मराठी साहित्याच्या आणि बोलीभाषांच्या भविष्याबद्दल काही दिशादर्शक निष्कर्ष मांडले जातील.

भाग २: 'प्रमाण' भाषेची चौकट: वर्चस्व, राष्ट्र आणि तिच्या मर्यादा

कोणत्याही भाषेतील एका विशिष्ट बोलीचे 'प्रमाण' म्हणून स्थापित होणे, ही कधीही निव्वळ भाषिक किंवा नैसर्गिक प्रक्रिया नसते; ती एक सखोल सामाजिक-राजकीय प्रक्रिया असते. प्रमाणभाषेचे वर्चस्व (Hegemony) हे त्या भाषिक गटाच्या सांस्कृतिक, राजकीय आणि आर्थिक सामर्थ्याचे प्रतीक असते. मराठीच्या बाबतीत, पुणे-मुंबई परिसरात बोलली जाणारी बोली 'प्रमाण मराठी' म्हणून कशी आणि का स्थापित झाली, याचे विश्लेषण करणे हे बोली आणि प्रमाणभाषा यांच्यातील सत्तेचे समीकरण समजून घेण्यासाठी अनिवार्य आहे.

२.१ 'भाषिक भांडवला'ची निर्मिती

पुणेरी मराठीच्या वर्चस्वाची मुळे अठराव्या शतकातील पेशवाईत सापडतात, जेव्हा पुणे राजकीय आणि सांस्कृतिक केंद्र बनले. पुढे, १९ व्या शतकात ब्रिटिश राजवटीत मुंबई आणि पुणे ही शहरे शिक्षण आणि मुद्रणकलेची प्रमुख केंद्रे बनली. या प्रक्रियेतून, पुणेरी मराठी ही केवळ संवाद माध्यम न राहता, ती एक प्रकारचे 'भाषिक भांडवल' (Linguistic Capital) बनली; ज्याच्या मालकीमुळे शिक्षण, प्रतिष्ठा आणि सत्तेच्या वर्तुळात सहज प्रवेश मिळत होता (Bourdieu, 1991).

२.२ 'एक राज्य, एक भाषा': राष्ट्र-राज्याच्या निर्मितीतील एकजिनसीकरण

प्रमाणभाषेच्या वर्चस्वाला खऱ्या अर्थाने संस्थात्मक स्वरूप मिळाले ते आधुनिक 'राष्ट्र-राज्य' (Nation-State) निर्मितीच्या व्यापक प्रक्रियेशी. बेनेडिक्ट अँडरसन (Anderson, 1983) यांच्या 'इमॅजिन्ड कम्युनिटीज' या सिद्धांतानुसार, मुद्रण-भांडवलशाहीने एका प्रमाणभाषेच्या माध्यमातून एकसंध 'भाषिक समुदाय' निर्माण करण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावली. संयुक्त महाराष्ट्राच्या स्थापनेनंतर, प्रमाण मराठी हीच त्या नव्या महाराष्ट्राच्या 'काल्पनिक समुदायाची' भाषा बनली. ही केवळ एक निष्क्रिय प्रक्रिया नव्हती, तर ती एका प्रकारच्या 'सांस्कृतिक एकजिनसीकरणाची' (cultural homogenization) प्रक्रिया होती, जिथे राज्याच्या एकसंध ओळखीसाठी आवश्यक असलेल्या प्रमाण भाषेच्या निर्मितीत, बोलीभाषांच्या वैविध्यपूर्ण ओळखींना जाणीवपूर्वक अदृश्य (render invisible) केले गेले.

२.३ प्रमाणभाषेचा 'Habitus' आणि 'शुद्धते'चे राजकारण

प्रमाणीकरणाच्या प्रक्रियेत भाषेला एक निश्चित चौकट मिळते, पण तिचे स्वरूप 'साचेबंद' होते (मांडे, १९७५). या साचेबंद स्वरूपातूनच 'शुद्ध' विरुद्ध 'अशुद्ध' भाषेचे राजकारण जन्माला येते. शिक्षण व्यवस्था केवळ भाषा शिकवत नाही, तर ती एक विशिष्ट 'भाषिक Habitus' (Linguistic Habitus) निर्माण करते, जिथे प्रमाणभाषा 'नैसर्गिक', 'योग्य' आणि 'तार्किक' वाटू लागते आणि बोलीभाषा 'अनैसर्गिक' किंवा 'चुकीच्या' वाटू लागतात (Bourdieu, 1991). ही खोलवर रुजलेली वृत्तीच 'सांकेतिक हिंसे'ला (Symbolic Violence) इतके प्रभावी बनवते. यामुळे बोलीभाषा बोलणाऱ्या विद्यार्थ्यांमध्ये तीव्र 'भाषिक असुरक्षितता' (Linguistic Insecurity) निर्माण होते, जी त्यांच्या शैक्षणिक आणि व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी अत्यंत हानिकारक ठरते.

भाग ३: बोलींचे सौंदर्यशास्त्रीय योगदान: भाषेला दिलेली नवी संजीवनी

प्रमाणभाषेच्या वर्चस्वाला आव्हान हे केवळ राजकीय किंवा सामाजिक पातळीवरच दिले गेले नाही, तर ते साहित्याच्या सौंदर्यशास्त्रीय (aesthetic) पातळीवर अधिक मूलभूत आणि दूरगामी होते. बोलीभाषांनी साहित्याला केवळ नवे शब्दच दिले नाहीत, तर जगाकडे पाहण्याची नवी दृष्टी आणि अनुभव व्यक्त करण्याची नवी साधने दिली. दुसऱ्या शब्दात, बोलींनी साहित्याला प्रमाणभाषेच्या अनेकदा अमूर्त आणि संहिताबद्ध (codified) जगातून बाहेर काढून, माणसाच्या दैनंदिन, जगलेल्या 'जीवनविश्वात' (Lifeworld) पुन्हा प्रस्थापित केले.

३.१ शब्दसंपत्ती आणि प्रतिमाविश्व: अमूर्तीकरणाला दिलेला नकार

बोलीभाषा या विशिष्ट प्रदेशाच्या मातीशी आणि श्रमसंस्कृतीशी सेंद्रिय नात्याने जोडलेल्या असतात. याचे सर्वोत्तम उदाहरण म्हणजे बहिणाबाई चौधरी यांची कविता. त्यांच्या कवितेतील अहिराणी बोली ही त्यांच्या कृषी-जीवनातील ज्ञानाचे आणि तत्त्वज्ञानाचे माध्यम आहे. "मन वढाय वढाय" सारख्या प्रतिमाविश्वतून व्यक्त होणारे ज्ञान हे केवळ भाषिक अलंकार नसून, ते थेट जगलेल्या अनुभवातून (embodied knowledge) आलेले आहे. हे केवळ अभिव्यक्तीचे वेगळेपण नाही, तर ते प्रमाणभाषेत inherent असलेल्या अमूर्तीकरणाला (abstraction) दिलेला एक ज्ञानशास्त्रीय (epistemological) नकार आहे. बोलीभाषा ज्ञानाला संकल्पनांमध्ये बंदिस्त करण्याऐवजी, त्याला थेट संवेदी आणि जगलेल्या अनुभवांमध्येच टिकवून ठेवतात.

३.२ लय आणि नाद: साहित्यात परतलेली 'दुय्यम मौखिकता'

प्रमाणभाषा ही प्रामुख्याने लेखनाची भाषा असल्याने, तिच्यात अनेकदा गद्यात्मक सपाटपणा येऊ शकतो. याउलट, बोलीभाषा या मुळात मौखिक परंपरेची (oral tradition) जोडलेल्या आहेत. वॉल्टर जे. ओंग (Ong, 1982) यांच्या 'Orality and Literacy' या सिद्धांतानुसार, मौखिक संस्कृती ही सहभागी (participatory) आणि सामुदायिक (communal) असते. आधुनिक साहित्यात जेव्हा बोलींचा वापर होतो, तेव्हा त्या साहित्यात एक प्रकारची 'दुय्यम मौखिकता' (secondary orality) निर्माण करतात. त्या वाचनाच्या वैयक्तिक आणि एकाकी क्रियेमध्ये मौखिक संस्कृतीची सामुदायिक आणि सहभागी जाणीव पुन्हा आणतात, ज्यामुळे वाचक आणि साहित्यकृती यांच्यातील औपचारिक अंतर कमी होते. व्यंकटेश माडगूळकरांच्या 'माणदेशी माणसे' मधील माणदेशी बोलीचा खणखणीतपणा किंवा कोकणी बोलीचा हेल, हे साहित्याला बहु-संवेदी (multi-sensory) बनवतात.

३.३ अनुभवाचा अस्सलपणा आणि 'प्रदेशाची जाणीव' (Sense of Place)

प्रत्येक बोली ही त्या प्रदेशाचा आत्मा असते. श्री. ना. पेंडसे यांच्या 'गारंबीचा बापू' या कादंबरीतून कोकण ज्या जिवंतपणे उभे राहते, त्याचे मुख्य कारण म्हणजे त्यांनी वापरलेली कोकणी बोली. बोलीच्या वापरामुळे साहित्य हे केवळ एका कथेचे निवेदन राहत नाही, तर ते एका संपूर्ण सांस्कृतिक विश्वाचे दर्शन घडवते. त्यातून एक तीव्र 'Sense of Place' (प्रदेशाच्या स्थानाची आणि भावनेची जाणीव) निर्माण होते, जिथे भाषा, भूगोल आणि संस्कृती एकमेकांमध्ये अविभाज्यपणे मिसळून जातात. या प्रक्रियेने मराठी साहित्याला खऱ्या अर्थाने 'महाराष्ट्राचे' साहित्य बनवले, जे अनेक केंद्रांचे आणि अनेक प्रदेशांचे प्रतिनिधित्व करते.

३.४ 'अस्सलपणा'चे राजकारण: सांस्कृतिक वस्तूकरणाचा धोका

बोलींच्या या सौंदर्यशास्त्रीय योगदानाचा गौरव करताना, त्यातील एका गुंतागुंतीच्या मुद्द्याकडे दुर्लक्ष करून चालणार नाही: ते म्हणजे 'अस्सलपणा'चे राजकारण (The Politics of Authenticity). बोलींमधील 'अस्सलपणा'चा (authenticity) गौरव हा अनेकदा शहरी, मध्यमवर्गीय बुद्धिवंतांकडून केला जातो, जे आपल्या आधुनिक जीवनात हरवलेल्या 'मुळांचा' शोध घेत असतात. या प्रक्रियेत, बोली आणि तिचे साहित्य हे एका जिवंत अभिव्यक्तीऐवजी, शहरी केंद्राकडून उपभोगण्यासाठी (consumption) तयार केलेले एक 'सांस्कृतिक वस्तू' (cultural artifact) बनण्याचा धोका असतो. बोलीभाषेतील लेखक हा एक वैश्विक कलाकार न राहता, तो एका 'स्थानिक माहितीदात्या'च्या (native informant) भूमिकेत ढकलला जातो, ज्याच्याकडून केवळ 'अस्सल' अनुभवांचीच अपेक्षा केली जाते. बोलींचे हे 'उदात्तीकरण' (romanticization) अनेकदा त्यांच्यातील संघर्ष, बदल आणि वास्तवातील गुंतागुंत याकडे दुर्लक्ष करते आणि त्यांच्या जिवंत, प्रवाही स्वरूपाचा अनादर करते.

भाग ४ (पुनरलेखित आणि सुधारित): बोलींचे सामाजिक-राजकीय योगदान: साहित्याचे लोकशाहीकरण

बोलीभाषांनी मराठी साहित्याला दिलेले योगदान हे केवळ सौंदर्यशास्त्रीय पातळीवरच नव्हते; त्याचे परिणाम अधिक सखोल आणि सामाजिक-राजकीय होते. बोलींच्या साहित्यिक वापराने मराठी साहित्याच्या तथाकथित 'प्रमाण' आणि 'शिष्ट' स्वरूपाला थेट आव्हान दिले आणि त्याच्या आशयविशाला खऱ्या अर्थाने लोकशाहीवादी (democratize) बनवले. ही प्रक्रिया म्हणजे प्रस्थापित साहित्य-प्रवाहाला (Literary Canon), जो अनेकदा विशिष्ट सामाजिक गटांच्या अनुभवांना आणि मूल्यांनाच वैधता देतो, दिलेले एक थेट आव्हान होते.

४.१ अनुभवाचे लोकशाहीकरण आणि प्रतिनिधित्वाचे राजकारण

विासाव्या शतकाच्या मध्यापर्यंत, मराठी साहित्याचा मुख्य प्रवाह हा प्रामुख्याने शहरी, मध्यमवर्गीय आणि उच्चजातीय जीवनानुभवांवर केंद्रित होता. बोलीभाषांच्या साहित्यिक वापराने या केंद्राला हादरा दिला आणि साहित्याच्या परिघाबाहेर फेकल्या गेलेल्या असंख्य समाजघटकांना आणि त्यांच्या अनुभवांना साहित्याच्या केंद्रस्थानी आणले. ही प्रक्रिया म्हणजे 'प्रतिनिधित्वाच्या राजकारणाचा' (Politics of Representation) एक उत्तम आविष्कार होता, जिथे केवळ 'कोणाबद्दल' लिहिले जाते हेच नाही, तर 'कोण लिहितो' आणि 'कोणासाठी लिहितो' हे प्रश्नही महत्त्वाचे ठरले.

४.२ साहित्यिक प्रतिकार आणि 'प्रति-वर्चस्वाची' निर्मिती

हा बदल जाणीवपूर्वक केलेल्या साहित्यिक बंडखोरीतून आणि प्रतिकारातून घडला.

वन्हाडी आणि शोषितांचे अनुभव: उद्धव शेळके यांची 'धग' (१९६०) ही कादंबरी या अनुभवाच्या लोकशाहीकरणाचे एक शक्तिशाली उदाहरण आहे. वन्हाडी बोलीच्या माध्यमातून एका दलित, ग्रामीण स्त्रीचा संघर्ष ज्या तीव्रतेने समोर येतो, तो शोषितांच्या अनुभवांना (subaltern experiences) आवाज देण्याचे एक प्रभावी माध्यम ठरतो.

दलित साहित्याची भाषिक बंडखोरी: दलित साहित्य चळवळीने जाणीवपूर्वक प्रमाणभाषेचे संकेत आणि तिची 'शिष्ट' मूल्यव्यवस्था नाकारली. ही केवळ एक भाषिक बंडखोरी नव्हती, तर अ‍ॅन्टोनियो ग्राम्शी (Gramsci, 1971) यांच्या संकल्पनेनुसार, एका नव्या 'प्रति-वर्चस्वाची' (Counter-Hegemony) निर्मिती करण्याचा हा एक जाणीवपूर्वक केलेला प्रयत्न होता, जिथे शोषितांची भाषा, मूल्ये आणि सौंदर्यशास्त्र यांना प्रतिष्ठा मिळवून देण्याचा उद्देश होता.

४.३ बोली, जात आणि लिंगभाव: 'स्थान-विशिष्ट ज्ञाना'ची अभिव्यक्ती

बोलीभाषांचा वापर हा केवळ प्रादेशिक किंवा वर्गीय अस्मितेपुरता मर्यादित नाही. तो अनेकदा जातीय आणि लिंगभावात्मक अस्मितांशी अधिक गुंतागुंतीच्या नात्याने जोडलेला असतो. ऊर्मिला पवार यांचे 'आयदान' (२००३) हे याचे उत्तम उदाहरण आहे. त्यांची भाषा ही केवळ कोकणी बोली नाही, तर ती कोकणातील महार समाजातील एका स्त्रीची भाषा आहे. ही अभिव्यक्ती स्त्रीवादी ज्ञानशास्त्रातील (Feminist Epistemology) डोना हॅरवे (Haraway, 1988) यांच्या 'स्थान-विशिष्ट ज्ञाना'च्या (Situated Knowledge) संकल्पनेला मूर्त रूप देते. 'आयदान'मधील ज्ञान हे वैश्विक, तटस्थ ज्ञान नसून, ते एका दलित, कोकणी स्त्रीच्या विशिष्ट सामाजिक आणि शारीरिक स्थानावरून निर्माण झालेले ज्ञान आहे, जे प्रस्थापित ज्ञानाच्या कक्षांना आव्हान देते. ही आंतरछेदीय (intersectional) अभिव्यक्ती साहित्याच्या आशयविश्वाला अधिक सखोल आणि गुंतागुंतीची बनवते.

४.४ समकालीन प्रवाह: डिजिटल युगातील लोकशाहीकरण

आजच्या डिजिटल युगात साहित्याच्या लोकशाहीकरणाची ही प्रक्रिया अधिक गतिमान झाली आहे. भास्कर चंदनशिव, प्रतिमा इंगोले यांसारखे लेखक आपल्या लेखनातून बोलीचा वापर अधिक आत्मविश्वासाने करत आहेत. त्याचबरोबर, सोशल मीडियाच्या व्यासपीठामुळे, साहित्याच्या पारंपरिक 'द्वारपालांना' (gatekeepers) वळसा घालून, अनेक नवे आवाज थेट वाचकांपर्यंत पोहोचत आहेत, ज्यामुळे साहित्याच्या लोकशाहीकरणाची प्रक्रिया अधिक व्यापक आणि सर्वसमावेशक बनत आहे.

भाग ५: निष्कर्ष - जागतिकीकरणाच्या पटावर बोलींचे भविष्य

५.१ प्रतिवादाचा पुनरुच्चार आणि प्रमुख निष्कर्ष

या शोधनिबंधात मांडलेला मुख्य प्रतिवाद असा होता की, मराठी साहित्याला बोलीभाषांचे योगदान हे केवळ भाषिक अलंकरण नाही, तर ती एक मूलभूत, द्विधात्मक प्रक्रिया आहे, जिने प्रमाणभाषेच्या वर्चस्वाला सक्रिय प्रतिकार केला आहे आणि साहित्याच्या आशयविश्वाला खऱ्या अर्थाने लोकशाहीवादी बनवले आहे. संपूर्ण विश्लेषणातून हे सिद्ध होते की, बोलीभाषांच्या संदर्भात, सौंदर्यशास्त्रीय हस्तक्षेप (aesthetic intervention) हाच त्यांचा सर्वात प्रभावी राजकीय हस्तक्षेप (political intervention) असतो. प्रमाणभाषेच्या 'सुंदर' आणि 'शिष्ट' असण्याच्या नियमांना नाकारणे, हीच मुळात एक क्रांतिकारी राजकीय कृती आहे. या प्रक्रियेतून बोलीभाषांनी मराठी साहित्याच्या एककेंद्रीय व्याख्येला अधिक बहुआवाजी (polyphonic) आणि बहुकेंद्रीय (polycentric) बनवले.

५.२ सैद्धांतिक योगदान आणि व्यापक महत्त्व

हा अभ्यास केवळ मराठीच्या भाषिक वास्तवावर प्रकाश टाकत नाही, तर तो पोस्ट-कलोनियल साहित्य सिद्धांतालाही एक महत्त्वाची दिशा देतो. अनेकदा पोस्ट-कलोनियल अभ्यास हा वसाहतवादी भाषा (उदा. इंग्रजी) आणि देशी भाषा यांच्यातील संघर्षावर लक्ष केंद्रित करतो. परंतु, हा अभ्यास दाखवून देतो की वर्चस्व आणि प्रतिकाराचे राजकारण हे एकाच भाषेच्या 'आत' (intra-lingual) कसे कार्यरत असते. हे 'अंतर्गत वसाहतवादाचे' (internal colonialism) एक उत्तम उदाहरण आहे, जे जागतिक सिद्धांताला अधिक सूक्ष्म आणि गुंतागुंतीचे बनवते.

५.३ अंतिम विचार

म्हणून, हा अभ्यास केवळ मराठीच्या भविष्यासाठीचा युक्तिवाद नाही, तर भारतासारख्या बहुभाषिक राष्ट्रात 'भाषा' या संकल्पनेकडेच पाहण्याचा दृष्टिकोन बदलण्याचे एक बौद्धिक आव्हान आहे. भाषेची जिवंतपणा हा तिच्या स्थिरतेत किंवा शुद्धतेत मोजला जाऊ नये, तर तो तिच्यातील अंतर्गत संघर्षांच्या आणि संवादाच्या तीव्रतेत मोजला गेला पाहिजे. याच सर्जनशील संघर्षात (creative conflict) भाषेच्या भविष्याचे खरे आश्वासन दडलेले आहे.

संदर्भ सूची

- [1]. पवार, ऊर्मिला. (२००३). आयदान. ग्रंथाली प्रकाशन.
- [2]. पेंडसे, श्री. ना. (१९६२). गारंबीचा बापू. मौज प्रकाशन.
- [3]. माडगूळकर, व्यंकटेश दि. (१९४९). माणदेशी माणसे. मॅजेस्टिक प्रकाशन.
- [4]. मांडे, प्र. भा. (१९७५). लोकसाहित्याचे स्वरूप. गोदावरी प्रकाशन.
- [5]. महानोर, ना. धों. (१९६७). रानातल्या कविता. पॉप्युलर प्रकाशन.
- [6]. शेळके, उद्धव ज. (१९६०). धग. पॉप्युलर प्रकाशन.
- [7]. Anderson, B. (1983). Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism. Verso.
- [8]. Bourdieu, P. (1991). Language and symbolic power (G. Raymond & M. Adamson, Trans.). Harvard University Press.
- [9]. Gramsci, A. (1971). Selections from the prison notebooks (Q. Hoare & G. N. Smith, Trans. & Eds.). International Publishers.
- [10]. Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. Feminist Studies, 14(3), 575-599.
- [11]. Ong, W. J. (1982). Orality and literacy: The technologizing of the word. Methuen.